

MICHEL FOUCAULT DOHLÍŽET A TRESTAT



MICHEL FOUCAULT

DOHLÍŽET A TRESTAT

edice  
STUDIE

## KAPITOLA I

### TĚLO ODSOUZENÝCH

Damiens byl odsouzen 2. března 1757 k „veřejnému pokání před hlavní branou Chrámu v Paříži“, kam byl „přivezen v popravčí káře, nahý, jen v košili, drže hořící voskovou pochodeň o váze dvou liber“; dále „v řečené káře vezen na náměstí Grève a na popravišti, které tu bylo uchystáno, jeho tělo bylo na prsou, pažích, stehnech a lýtkách trháno kleštěmi, jeho pravá ruka držící onu dýku, již spáchal řečenou kralovraždu, byla pálena vřelou sírou a do míst, kde bylo jeho tělo trháno kleštěmi, bylo lito zároveň roztavené olovo, vroucí olej, horká smůla, roztavený vosk a síra a poté bylo jeho tělo vlečeno a roztrháno tahem čtvera koní a jeho údy i trup spáleny v ohni, rozdrčeny na popel a tento popel rozprášen byl ve větru.“<sup>1)</sup>

„Nakonec rozčtvrcen byl tahem koní,“ líčí *Gazette d'Amsterdam*.<sup>2)</sup> „Tento poslední úkon trval velmi dlouhou dobu, neboť koně, jichž bylo použito, nebyli navyklí tahati, takže bylo třeba namísto čtyř koní vzít šest; však ještě ani to nestačilo, bylo tedy nutné pro odtržení nohou toho nešťastníka přesekati mu nervy a přerežati klouby...“

Budiž řečeno, že třebaže byl vždy velkým rouhačem, neunikla mu teď z úst žádná slova rouhavá; toliko přemíra utr-

1) *Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens, 1757*, díl III, s. 372–374.

2) *Gazette d'Amsterdam*, 1. dubna 1757.

pení nutila jej k hrůznému křiku a on často opakoval: Můj Bože, smiluj se nade mnou; Ježíši Kriste, pomoz mi. Všichni diváci byli povzneseni starostlivostí faráře od Svatého Pavla, který přes svůj vysoký věk nevynechal jediný okamžik, kdy mohl utěšit trpícího.“

A líčení biřice Boutona: „Rozžhavili síru, ale oheň byl tak chabý, že byla popálena jen kůže na hřbetě ruky, a ještě velmi málo. Poté popravčí, rukávy vykasané až ponad lokty, uchoopil ocelové kleště, jež vyrobeny jsou právě pro takový případ, okolo jedné a půl stopy dlouhé, sevřel jimi nejprve lýtko pravé nohy, pak stehno, dále dvě svalnaté části paže, poté prsa. Tento popravčí, třebaže silný a robustní, musel vynaložit mnoho úsilí na to, aby odtrhl kusy masa, které sevřel v kleštích dvakrát či třikrát na stejném místě, zakroutil s nimi a to, co vytrhl, tvořilo na každém místě ránu o velikosti šestilibrového dukátu.

Damiens, který velice křičel, aniž by se však přitom rouhal, zvedl po tomto trhání kleštěmi hlavu a pohlédl na sebe; tyž popravčí pak ponořil železnou lžici do hrnce s oním lektvarem, zcela vroucím, který lil hojně do každé rány. Následně byl Damiens připoután k lanům vedoucím k postrojům určeným k zapřažení koní, načež do nich byli koně zapřaženi každý k jednomu údu podél stehen, nohou a paží.

Pan Le Breton, soudní zapisovatel, několikrát přistoupil k trpícímu, aby se jej zeptal, chce-li něco říci. Odpověděl, že ne; při každém mučení křičel tak, jak je líčeno, že křičí zatracení, nemajíce co říci: „Odpusť, můj Bože! Odpusť, Pane!“ Přes všechno to výše uvedené utrpení zvedl čas od času hlavu a směle se na sebe podíval. Lana tak utažená muži, kteří tahali za jejich konce, mu způsobovala nevýslovné bolesti. Pan Le Breton k němu znovu přistoupil a zeptal se ho, zdali nechce něco říci; řekl, že ne. Několik zpovědníků k němu přistoupilo a mluvili k němu po dlouhou dobu; s dobrou vůlí

políbil krucifix, který mu podávali; nastavil rty a pokaždé řekl: „Odpusť, Pane.“

Koně řádně zabrali, táhnouce každý přímo za jeden úd, každý kůň byl veden jedním popravčím. Po čtvrthodině ještě stále tatáž ceremonie a nakonec po mnoha opakováních bylo nutno změnit směr tahu koní, tedy ti, co táhli za paže, byli vedeni k hlavě, ti u stehen byli vedeni směrem k pažím, čímž byly jeho paže lámány v kloubech. Tyto tahy byly několikrát opakovány bezúspěšně. Damiens zdvihl hlavu a pohlédl na sebe. Bylo nutné připojit dva další koně k těm, již byli zapřaženi do stehen, což úhrnem činilo šest koní. Žádný výsledek.

Nakonec řekl popravčí Samson panu Le Bretonovi, že zde patrně není žádná možnost ani naděje na dokončení celé záležitosti, a zda by se tedy zeptal Jeho Veličenstva, přeje-li si, aby odsouzeného rozčtvrtil několika ranami. Pan Le Breton navrátil se z města přinesl příkaz, aby se pokračovalo v dalších pokusech, tak jak již bylo činěno; koně však odmítali poslušnost a jeden z těch, již byli zapřaženi do stehen, padl na dlažbu. Zpovědníci znovu přistoupili k odsouzenému a mluvili k němu. Řekl jim (jak jsem slyšel): „Polibte mne, pánové.“ Pan farář od Svatého Pavla se neodvážil, pan de Marsilly se provlékl pod lanem přivázaným k pravé ruce a políbil jej na čelo. Popravčí se shromáždili okolo nich a Damiens jim řekl, aby nehřešili, aby konali svou povinnost, v čemž on jim nehodlá nikterak bránit; poprosil je, aby se za něho pomodlili k Bohu a požádal faráře od Svatého Pavla, aby se za něho pomodlil při nejbližší mši.

Po dvou či třech pokusech popravčí Samson a ten, který pracoval s kleštěmi, vytáhli dýky ze svých pochev a rozřezali mu stehna, jež nemohla být oddělena od trupu; čtyři koně zabírajíce naplno odtrhli obě nohy jednu po druhé, tedy nejprve nohu pravou a poté druhou; poté totéž učiněno bylo s pažemi, a to v okolí podpaží a ramen a ve čtyřech místech

dalších; bylo nutno řezati maso až na kost, aby koně zabírajícíce naplno odtrhli nejprve paži pravou a poté druhou.

Tak byly čtyři údy jeho odděleny a zpovědníci přistoupili k němu, aby k němu promluvili; avšak popravčí jim pravil, že jest mrtev, ačkoliv pravda je taková, že na vlastní oči viděl jsem toho člověka hýbati se a jeho dolní čelist zdvíhati se a opět klesati, jako by hovořil. Později dokonce jeden z popravčích přiznal, že ještě když tělo jeho vyzdviženo bylo a vhozeno na hranici, byl živ. Jeho čtyři údy, odvázaný od postrojů koňských, byly také vhozeny na hranici, postavenou po pravé straně popravistiště, pak tělo a všechny ostatky jeho byly pokryty poleny a otepmi a oheň vzplanul ve slámě smísené s tímto dřevem.

...Aby naplněn byl rozsudek, vše v popel bylo rozprášeno. Poslední kusy nalezené ve žhavých uhlích byly spáleny až o půli jedenácté hodiny večerní či později. Části masa a těla jeho páleny byly v ohni okolo čtyř hodin. Úředníci, mezi něž i já jsem byl počítán, jakož i můj syn, spolu s dráby, již byli k tomu přiděleni, zůstali na místě téměř až do jedenácté hodiny večerní.

Byly pak činěny závěry z toho, že pes, který předchozího dne spal na trávníku, na němž oheň byl poté zapálen, ač několikrát za sebou odehnán pryč, stále se na to místo navracel. Není však těžké tomu rozumět, neboť to zvíře shledalo ono místo zajisté teplejším než jiné.<sup>3)</sup>

O tři čtvrtě století později tu máme denní řád sestavený Léonem Fauchérem „pro Ústav pro mladé vězně v Paříži“:<sup>4)</sup>

„Článek 17. Den začíná pro vězně v šest hodin ráno v zimě, v pět hodin v létě. Práce potrvá devět hodin denně

v každé roční době. Dvě hodiny denně budou věnovány studiu. Práce a den končí v devět hodin v zimě, v osm v létě.

Článek 18. *Vstávání.* Při prvním znamení bubnu musí vězňové vstát a v tichosti se obléknout, zatímco dozorce otevře dveře cel. Při druhém znamení bubnu musí být již vzhůru a stláti si lůžko. Při třetím se seřadí podle pořádku, aby mohli přejít do kaple, kde je konána ranní modlitba. Mezi znameními bubnu jsou pětiminutové intervaly.

Článek 19. Ranní modlitba je vedena katechetou a po ní následuje čtení morálních či náboženských textů. Toto cvičení by nemělo trvat déle než půl hodiny.

Článek 20. *Práce.* Ve tři čtvrtě na šest v létě, ve tři čtvrtě na sedm v zimě vyjdou vězňové na dvůr, kde si umyjí ruce a obličej a obdrží první dávku chleba. Bezprostředně poté se rozejdou do dílen a nastoupí práci, která by měla začínat v šest hodin v létě, v sedm hodin v zimě.

Článek 21. *Oběd.* V deset hodin opustí vězňové zaměstnání a dostaví se do společné jídelny; jdou si umýt ruce na své dvory a rozdělí se podle oddělení. Po jídle je čas na odpočinek až do za pět minut tři čtvrtě na jedenáct.

Článek 22. *Škola.* Za pět minut tři čtvrtě na jedenáct zazní buben, vězňové se seřadí a vstoupí po odděleních do školy. Výuka trvá dvě hodiny a je zasvěcena střídavě čtení, psaní, rýsování a počtům.

Článek 23. Za pět minut tři čtvrtě na jednu opustí vězňové školu po odděleních a odeberou se na své dvory k odpočinku. Pět minut před jednou hodinou se na znamení bubnu znovu rozejdou do dílen.

Článek 24. V jednu hodinu se vězňové musejí nacházet v dílnách; práce trvá až do čtyř hodin.

Článek 25. Ve čtyři hodiny vězňové odcházejí z dílen, aby se dostavili na dvory, kde si umyjí ruce a rozdělí se podle oddělení před vstupem do společné jídelny.

3) Citováno v A. L. Zevaes, *Damiens le régicide*, 1937, s. 201–214.

4) L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, s. 274–282.

Článek 26. Večeře a odpočinek, který následuje, trvají až do pěti hodin: v tu chvíli vstupují vězňové do dílen.

Článek 27. V sedm hodin v létě, v osm v zimě se končí s prací; v dílnách dostanou poslední dávku chleba. Poté provádí některý vězeň nebo dozorce čtvrt hodinovou četbu, týkající se nějakých poučných myšlenek či nějakého dojemného skutku, a následuje večerní modlitba.

Článek 28. V půl osmé v létě, v půl deváté v zimě musejí již být vězňové ve svých celách poté, co si na dvorech umyli ruce a byla vykonána prohlídka jejich šatstva; při prvním znamení bubnu se svléknou a při druhém se uloží na lůžko. Zavřou se dveře cel a dozorcí procházejí dokola chodbami, aby se ujistili o pořádku a klidu.“

\*

Máme tu tedy veřejné mučení a časový rozvrh. Netrestají stejné zločiny, nepostihují stejný druh delikventů. Každý z nich však dostatečně definuje určitý styl trestání. Odděluje je méně než jedno století. Byla to doba, během níž se v Evropě a ve Spojených státech reorganizovala celá ekonomie trestání. Epocha velkých „skandálů“ tradiční justice, epocha nespočetných reformních projektů; doba nové teorie práva a zločinu, nového morálního nebo politického ospravedlnění práva trestat; doba rušení starých nařízení, zanikání zvyků a obyčejů; byly navrženy či sepsány „moderní“ zákoníky: Rusko, 1769; Prusko, 1780; Pensylvánie a Toskánsko, 1786; Rakousko, 1788; Francie, 1791, roku „IV“ (1801), 1808 a 1810. Pro trestní justici nastal nový věk.

Mezi množstvím těchto změn se zaměřím na jedinou: zánik mučení. Dnes máme sklony jej spíše přehlížet; ve své době snad poskytoval prostor pro přemíru krasořečnění; příliš snadno a příliš ukvapeně se připisoval na vrub procesu „humanizace“, takže jej ani nebylo třeba analyzovat. V čem však

tkví význam tohoto zániku, srovnáme-li jej s grandiózními institucionálními transformacemi, s explicitními a obecnými kódy, se sjednocenými pravidly soudního řízení? Téměř všude se zavádí porota, je definován zásadně nápravný charakter trestu a existuje tendence, která se od 19. století neustále zesilovala, přizpůsobovat trestání individualitám viníků. Trestání daleko méně bezprostředně fyzické, určitá diskretnost v umění způsobovat bolest, hra mnohem subtilnějších a tlumenějších utrpení, zbavených jejich viditelné okázalosti – máme to vůbec považovat za jedinečný případ, není to spíše jen důsledek mnohem hlubších proměn? Určitý fakt je nicméně zjevný: během několika desetiletí zmizelo mučené, čtvrcené, amputované tělo, tělo symbolicky cejchované na tváři či rameni, vystavené, živé či mrtvé, pohledu veřejnosti. Zmizelo tělo jako hlavní terč trestních represí.

Na konci 18. a na počátku 19. století navzdory několikrátému velkolepému vzplanutí ponurý svátek trestání pozvolna vyhasíná. V této proměně se zkrížily dva procesy. Neměly ovšem ani stejnou chronologii, ani shodný *raison d'être*. Na jedné straně mizí trestání jakožto divadelní představení. Ceremoniál trestání postupně ustupuje do pozadí a napříště již bude jen novým aktem soudního řízení či administrativy. Veřejné pokání bylo ve Francii poprvé zrušeno v roce 1791 a poté znovu v roce 1830 po jeho krátkém obnovení; pranýřování je odstraněno v roce 1789, v Anglii 1837. Veřejné práce, které byly v Rakousku, Švýcarsku a v některých státech Spojených států amerických prováděny přímo v ulicích měst či na významných cestách – galejníci spoutaní v řetězech, s pestrým ošacením, s koulemi na nohou, častující se s davem navzájem pohrdáním, urážkami, posměchem, útoky, znamením zášti či účasti<sup>5)</sup> – byly zrušeny téměř všude na

5) R. Vaux, *Notices*, s. 45, citováno v N. K. Teeters, *They were in Prison*, 1937, s. 24.

konci 18. nebo v první polovině 19. století. Vystavování vězňů se udržovalo ve Francii ještě roku 1831 navzdory ostré kritice – „nechutná podívaná“, jak to nazval Réal;<sup>6)</sup> bylo nakonec zrušeno v dubnu 1848. Průvod trestanců, při němž byli galejníci spoutaní řetězy vlečeni přes celou Francii až do Brestu a Toulonu, byl v roce 1837 nahrazen nenápadným načerno natřeným uzavřeným policejním vozem. Trestání postupně přestávalo být divadelním představením. A vše, co by v trestání ještě mohlo poukazovat k spektakulárnosti, bylo napříště pocíťováno jako něco nevhodného; zdá se, jako kdyby funkcím trestního ceremoniálu přestávalo být postupně rozuměno a tento rituál, který byl „vyústěním“ zločinu, vzbuzuje podezření, že s ním udržuje nekalé příbuzenství: jako kdyby se trestání rovnalo zločinu, či jej dokonce převyšovalo v krutosti, jako kdyby uvykalo diváky krvežíznivosti, od níž je chtělo odvrátit, jako kdyby jim ukazovalo četnost zločinů, připodobňovalo kata zločinci, soudce vrahům a v posledním okamžiku převracelo role, jako kdyby činilo popravovaného objektem lítosti či obdivu. Jak prohlásil, ovšem příliš brzy, už Beccaria: „Vraždu, která pro nás představuje strašný zločin, vidíme zde provádět chladnokrevně a bez výčitek.“<sup>7)</sup> Veřejná poprava je nyní vnímána jako ohnisko, v němž se znovu rozhořelo násilí.

Trestání se tedy postupně stává tou nejskrytější částí trestního procesu. To s sebou přináší několik důsledků: opouští doménu víceméně každodenní zkušenosti a vstupuje do oblasti abstraktního povědomí; jeho účinnost se vztahuje k jeho nevyhnutelnosti, a nikoli již k jeho viditelné intenzitě; zločin má odvracet jistota, že bude potrestán, a nikoli ono odporné divadlo;

6) *Archives parlementaires*, 1. prosince 1831, řada 2., díl LXXII.

7) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764; zde citována edice F. Hélie z roku 1856, s. 101.

exemplární mechanismus trestání mění svá soukolí. V důsledku toho spravedlnost již na sebe veřejně nebere zodpovědnost za násilí, které je spojeno s jejím prosazováním. Jestliže stejně jako zločin zabíjí či páchá násilí, není to již glorifikace její síly, nýbrž prvek jí samé, který je povinna tolerovat, který však jen obtížně snáší. Znamení hanby se redistribuuje: u trestu spektakulárního tryskala zahanbující hrůza z popravistiště; obklopovala zároveň kata i odsouzenec: a hrozilo-li, že promění hanbu, která byla uvalena na popravovaného, v soucit nebo v oslavu, obracela též pravidelně v zahanbení zákonné násilí popravčího. Napříště se budou pohoršení a světlo rozdělovat jinak; samotné odsouzení je považováno za to, co označuje delikventa jednoznačným a negativním znakem: veřejné jsou tedy přelíčení a rozsudek; exekuce je dodatečným ponížením, jež se justice odsouzenému ostýchá uložit; proto si při ní udržuje určitý odstup a má vždy sklon svěřovat ji pod pečeti tajemství někomu jinému. Je ošklivé být trestaný, ale je i neslavné trestat. Odtud dvojí systém ochrany, který justice ustavila mezi sebou a trestem, jež ukládá. Vykonyávání trestu se postupně stává autonomním sektorem, jehož administrativní mechanismus snímá břemeno z justice; ta se osvobozuje od této neurčité trýzně byrokratickým zakrýváním trestu. Je charakteristické, že správa vězení ve Francii závisela po dlouhou dobu na ministerstvu vnitra a galeje byly pod kontrolou ministerstva námořnictví nebo kolonií. Ruku v ruce s tímto rozdělením rolí se dospívá k teoretickému popření: nemyslete si, že podstata trestu, který vám my druzí, soudci, ukládáme, spočívá v trestání; trest je hledán v nápravě, usměrňování, „lčění“; technika kultivace v případech trestu potlačuje přímé odpykání zla a osvobozuje úředníky od sprostého řemesla trestání. Moderní justice a ti, kteří ji vykonávají, se stydí trestat, což ovšem nevyklučuje jistou horlivost; tento stud bez přestání roste: na ráně, kterou způsobil, se množí psychologové a drobní funkcionáři morální ortopedie.

Zmizení mučení tedy znamená, že se ztrácí podívaná; avšak rovněž se rozpouští moc nad tělem. Rush píše v roce 1787: „Nemohu se ubránit naději, že není daleko doba, kdy šibenice, pranyř, poprava, bičování či lámání v kole budou v historii tělesných trestů považovány za znaky barbarství jistých staletí a jistých zemí a za důkazy chabého vlivu rozumu a náboženství na lidského ducha.“<sup>8)</sup> Když van Meenen zahajoval o šedesát let později druhý vězeňský kongres v Bruselu, připomněl čas svého dětství již jako minulou epochu: „Viděl jsem zemi posetou koly, šibenicemi, popravišti, pranyři; viděl jsem kostry ohavně vpletené v kola.“<sup>9)</sup> Vypalování znamení bylo zrušeno v Anglii (1834) a ve Francii (1832); v roce 1820 se Anglie neodvážila provádět velkolepé mučení zrádců v plném rozsahu (Thistlewood nebyl rozčtvrcen). Jedině bičování zůstávalo ještě do jisté míry součástí trestních systémů (Rusko, Anglie, Prusko). Avšak všeobecně se trestní praktiky stávaly zdrženlivými. V žádném případě se nedotýkat těla, anebo jen co nejméně a pouze proto, aby v něm bylo zasaženo něco, co tímto tělem není. Lze říci, že vězení, internace, nucené práce, galeje, zákaz pobytu, deportace – jež zaujaly tak významné místo v moderních trestních systémech – jsou spíše tresty „fyzické“: na rozdíl od pokání se působí přímo na tělo. Avšak vztah trest – tělo není identický s tím, který existoval v případě mučení. Tělo se tu nachází v pozici nástroje nebo prostředníka: jestliže je proti němu zakročeno tak, že je uzavřeno či nuceno pracovat, je to proto, aby bylo individuum zbaveno svobody, považované současně jak za právo, tak za dobro. Tělo je v rámci tohoto trestání součástí systému omezování a zbavování, povinností a zákazů. Fyzické

8) B. Rush, vystoupení před *Society for promoting political enquiries*, citováno v N. K. Teeters, *The Cradle of the Penitentiary*, 1935, s. 30.

9) Srov. *Annales de la Charité*, 1847, sv. II, s. 529–530.

utrpení, bolest samotného těla nejsou již konstitutivními prvky trestu. Trestání prošlo cestou od umění nesnesitelných pocitů k ekonomii suspendovaných práv. Má-li justice ještě zapotřebí manipulovat a postihovat těla těch, kdo podléhají soudní pravomoci, bude se tak dít zpovzdálí, podle přísných pravidel a s vidinou „vyššího“ cíle. Díky této nové zdrženlivosti vznikla celá armáda odborníků a vystřídala kata, toho bezprostředního anatoma utrpení: dozorcí, lékaři, katechetové, psychiatři, psychologové, vychovatelé; pouhou svou přítomností u odsouzeného pěj na justici chválu, kterou ona potřebuje: dosvědčují, že tělo a bolest nejsou posledními cíli jejího trestání. A právě to je třeba vidět: dnes musí lékař bdít nad odsouzeným k smrti, a to až do jeho poslední chvíle – vstupuje sem jako pověřenec blahobytu, jako agent ne-utrpení, spolu s úředníky, kteří jsou pověřeni ukončit život. Když se blíží moment popravy, podává se injekce s utišujícími prostředky. Utopie soudnické zdrženlivosti: odstranit člověka a nenechat jej přitom pocítit nic zlého, zbavit ho všech práv, aniž by trpěl, ukládat tresty zbavené jakékoli bolesti. Uchýlení se k psychofarmakologii a rozličným psychologickým „vypínačům“, jakkoli mohou být pouze provizorní, je v přímé souvislosti s tímto „netělesným“ trestáním.

Moderní rituály trestu smrti podávají svědectví o tomto dvojím procesu – zánik představení a zrušení bolesti. Tentýž pohyb zasáhl v souladu s rytmem jejich vývoje evropská zákonodárství: stejnou smrt pro všechny, aniž by s sebou musela nést, jak měla ve znaku, znamení určitého zločinu nebo společenského postavení zločince; smrt, která trvá pouhý okamžik, k níž není třeba přidávat žádnou zuřivost mučení ani ji zmnožovat, exekuce, která zasahuje spíše život než tělo. Napříště tu již nejsou žádné ty dlouhotrvající procedury, kdy je současně smrt oddalována promyšlenými přerušeními a zmnožována řadou po sobě jdoucích zásahů. Nejsou tu ani kombinace mučení, jež se objevovaly při popravování

kralovrahů anebo o kterých snil na počátku 18. století autor spisu *Hanging not Punishment Enough* [Oběšení není dostatečný trest]<sup>10)</sup> a které dovolovaly lámat odsouzence v kole, poté jej bičovat do zemdlení, poté jej zavěsit do řetězů a nechat jej pomalu umírat hladu. Již žádné mučení, při němž je odsouzený vláčen na smyku (aby se zabránilo rozbití hlavy o dlažbu), při němž je otevřeno jeho břicho, jeho střeva hbitě vyvržena, aby je viděl na vlastní oči, a poté spálena v ohni; při němž je odsouzený nakonec sřat a jeho tělo rozčtvrceno.<sup>11)</sup> Redukování tohoto „tisíce smrtí“ na striktní popravu stětím definuje zcela novou morálku vlastní aktu trestání.

Již roku 1760 se v Anglii experimentovalo (při popravě Lorda Ferrera) se strojem na oběšení (podlážka, která se otevře pod nohama odsouzeného, čímž se zabrání prodlužování agonie a rovněž hádkám, k nimž docházelo mezi obětí a úředníkem). Byl zdokonalen a definitivně přijat v roce 1783, v témže roce, kdy byl zrušen tradiční průvod z Newgate do Tyburnu a kdy bylo využito, po Gordonských nepokojích, rekonstrukce vězení pro instalaci popraviště v samotném Newgate.<sup>12)</sup> Proslulý třetí článek francouzského Zákoníku z roku 1791 – „každému odsouzenému k smrti bude useknuta hlava“ – nese tento trojí význam: stejnou smrt pro všechny („Zločiny téhož druhu budou trestány tresty stejného druhu, ať je odsouzený jakéhokoli stavu a náleží mu jakékoli postavení,“ říká se již v návrhu předloženém Guillotinem a odhlasovaném 1. prosince 1789); jediné

10) Anonymní text publikovaný v roce 1701.

11) Mučení zrádců popisované W. Blackstonem, *Commentaire sur le Code criminel anglais*, přeloženo 1776, sv. I, s. 105. Překlad byl určen k tomu, aby ocenil humánnost anglické legislativy v protikladu k starému Nařízení z roku 1760, a komentátor připojuje: „Při tomto mučení, jehož zhlédnutí je vpravdě hrůzostrašné, viník netrpí ani příliš mnoho ani příliš dlouho.“

12) Viz Ch. Hibbert, *The Roots of Evil*, vydání z roku 1966, s. 85–86.

smrt pro odsouzeného, již je dosaženo jediným úderem, aniž by bylo přípustné uchýlovat se k oněm „zdlouhavým a ve svém důsledku i krutým“ mučením, jako byly šibenice odsuzované Le Peletierem; a konečně potrestání pouze toho, kdo je odsouzen, neboť stětí hlavy, trest pro nobilitu, je nejméně ponižující pro zločincovu rodinu.<sup>13)</sup> Mechanismem odpovídajícím těmto principům je gilotina, používaná od března roku 1792. Smrt je tu redukována na událost sice viditelnou, avšak okamžitou. Kontakt mezi zákonem či těmi, kteří jej vykonávají, a tělem zločince je omezen na bleskurychlý okamžik. Nedochozí k žádné fyzické konfrontaci; úředník tu není ničím jiným než pečlivým hodinářem. „Zkušenost i rozum ukazují, že způsob užívaný v minulosti pro stínání hlavy zločince vystavoval jej mučení mnohem hrozivějšímu, než je pouhé zbavení života, které je však stanoveno formální vůlí práva, protože by poprava měla být provedena v jediném okamžiku a jedním úderem; příklady dokazují, jak obtížné je toho dosáhnout. Má-li být tento výkon proveden s jistotou, musí být zajištěno, aby závisel na takových neměnných mechanických prostředcích, jejichž sílu a účinnost lze přesně určit... Je snadné nechat zkonstruovat podobný stroj, jehož fungování je bezchybné; stětí hlavy nastane v jediném okamžiku zcela dle vůle nového zákona. Tento stroj, jenž se jeví nezbytným, nevzbudí žádné pozdvižení a bude sotva zaznamenán.“<sup>14)</sup> Stejně jako vězení zbaňuje svobody a pokuta připravuje o statky, i gilotina ukončuje život téměř bez toho, aby se dotkla těla. Vyžaduje se, aby aplikovala zákon nikoli na skutečné tělo, způsobilé cítit bolest, nýbrž spíše na právní subjekt, který je, kromě

13) Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires*, 3. června 1791, sv. XXVI, s. 720.

14) A. Louis, Zpráva o gilotině, citováno Saint-Edmem, *Dictionnaire de pénalité*, 1825, díl IV, s. 161.



jiných práv, také nositelem práva na existenci. Musí se stát abstrakcí zákona o sobě.

Není pochyb o tom, že některé prvky z mučení přesahovaly po jistou dobu i do střízlivého výkonu poprav ve Francii. Otcovrazi – a kralovrazi, na něž bylo pohlíženo stejně – byli vedeni na popraviště zahalení černou látkou; zde, až do roku 1832, jim byla uřata ruka. Později zůstal už jen onen smuteční závoj. Tak tomu bylo v listopadu 1836 v případě Fieschiho: „Bude veden na místo poprav v košili, bosý a s hlavou zakrytou černým závojem; bude vystaven na popravišti po dobu, po kterou bude soudní vykonavatel předčítat lidu znění rozsudku.“ Připomeňme si *Damiense*. A poznamenejme, že posledním doplňkem trestu smrti byl smuteční flór. Odsouzený již neměl být viděn. Pouze čtení rozsudku z popraviště vypovídá o zločinu, který už nesmí mít tvář.<sup>15)</sup> Poslední stopou velkých mučení je tu jejich anulování: závěs zakrývající tělo. Poprava *Benoïta*, který se provinil trojím hanebným zločinem – byl vrah vlastní matky, homosexuál a násilník –, byla první popravou matkovraha, při níž jej zákon ušetřil useknutí paže: „Během doby, po kterou byl čten rozsudek, stál na popravišti podepírán katy. Byla to hrozná podívaná; zahalen ve velkém bílém rubáši, s tváří zakrytou černou rouškou, unikal matkovrah pohledům ztichlého davu a pod tímto tajemným a strach budícím oděvem se projevoval život pouze strašlivými výkřiky, jež záhy utichly pod sekerou gilotiny.“<sup>16)</sup>

Na počátku 19. století tedy mizí velkolepé divadlo fyzického trestání; mučenému tělu je třeba se vyhnout; je vyloučeno, aby se při trestání předváděla bolest. Nadchází věk

15) Téma tak časté pro tuto dobu: právě v té míře, v jaké je zřůdný, musí být zločinec zbaven světla – nevidět, nebýt viděn. Pro otcovraha bylo třeba „zhotovit kovovou klec nebo vykopat neproniknutelnou kobku, jež mu bude sloužit za věčné ústraní“. De Molène, *De l'humanité des lois criminelles*, 1830, s. 275–277.

16) *Gazette des tribunaux* 30. srpna 1832.

střízlivosti ve věci trestání. Lze zhruba říci, že mučení mizí s konečnou platností v letech 1830–1848. Toto globální tvrzení však vyžaduje určité korekce. Zprv nedochází k těmto proměnám hromadně a nepostupují všude stejným způsobem. Vyskytly se zde i jisté průtahy. Jednou ze zemí, které nejurputněji vzdorují vymizení veřejných poprav, bude paradoxně Anglie: příčinou byla snad příkladná role, která byla v jejím trestním právu dána instituci poroty, veřejnému procesu, respektu k *habeas corpus*; a nepochybně také to, že zde nebyla vůle zmenšit přísnost tamních trestních zákonů během rozsáhlých sociálních nepokojů v letech 1780–1820. Romilly, Mackintosh i Fowell Buxton po dlouhou dobu ztroskotávali ve své snaze redukovat množství a tvrdost trestů určených anglickým zákonem – těch „strašlivých jatek“, jak řekl Rossi. Tato přísnost (tedy přinejmenším u trestů zákonem předpokládaných, neboť ukládání trestů bylo mnohem mírnější než zákon, který se zdál porotám poněkud přemrštěný) dokonce ještě narůstala, neboť v roce 1760 napočítal Blackstone v anglickém zákonodárství 160 hrdelních trestů, zatímco v roce 1840 jich bylo 223. Bylo by rovněž třeba vzít v úvahu jak různá zrychlení, tak kroky zpět, které v letech 1760–1840 provázely tento proces jako celek; rychlost reformy v určitých zemích, jako bylo Rakousko, Rusko, Spojené státy či Francie v období Konstituanty (9. 7. 1789–1. 10. 1791), a pozdější ústup v období kontrarevoluce v Evropě a velkého společenského strachu v letech 1820–1848; více či méně dočasné modifikace, způsobované výjimečnými soudy nebo zákony; rozpor mezi zákony a skutečnou praxí soudních dvorů (která ne vždy zrcadlí stav legislativy). To vše svědčí o nepravdelnosti vývoje, který se odehrával na přelomu 18. a 19. století.

Lze k tomu dodat, že ačkoli kolem roku 1840 byla tato proměna již v podstatných rysech dokončena, ačkoli tedy byly přijaty nové způsoby fungování mechanismů trestání, pro-

ces nebyl ještě zdaleka u konce. Omezování mučení je tendence, která měla své kořeny ve velké transformaci let 1760–1840; avšak završena ještě není; lze říci, že praxe mučení pronásledovala náš trestní systém po dlouhou dobu a je v něm patrná dodnes. Gilotina, tento stroj na rychlou a diskrétní smrt, znamenala ve Francii novou etiku trestu smrti. Ale Revoluce ji záhy oděla velkým teatrálním rituálem. Celá léta se starala o veřejné divadlo. Byla přestěhována ke Svatojakubské bráně, otevřený vůz byl nahrazen uzavřenou károu, odsouzený byl svižně vy vlečen z vozu na popravě, kvapné popravy byly organizovány v nepředvídaných hodinách; nakonec byla gilotina umístěna za hradbu vězení a zneprístupněna veřejnosti (po popravě Weidmanna v roce 1939), ulice, které vedou k věznicí, v níž je popravě ukryto, byly zataraseny a poprava se odehrává v tajnosti (poprava Buffeta a Bontempse v Santé v roce 1972); svědkové, kteří promluví, mohou být dokonce soudně stíháni, aby bylo zaručeno, že poprava se nestane představením a že zůstane podivným tajemstvím, uzavřeným mezi justicí a odsouzeným. Stačí však připomenout toto množství nejrůznějších opatření a pochopíme, že i dnes je trest smrti v podstatě divadlem, které je právě proto třeba zakázat.

Ani postihování těla však v polovině 19. století zcela nemizí. Tělesný trest se pouze přestal soustřeďovat v mučení jakožto technice bolesti; jeho hlavním cílem se stalo zbavení majetku či práva. Avšak takový trest, jako jsou nucené práce nebo dokonce uvěznění – prostě zbavení svobody –, nikdy nefungoval bez jistého trestního doplňku, který se dotýká samotného těla: vyměření stravy, omezení v oblasti sexuality, bití, umístění na samotce. Jsou to nezamýšlené, avšak nevyhnutelné důsledky uvěznění? Vězení, spolu se svými nejnápadnějšími dispozitivní, si ve skutečnosti vždy připravovalo místo pro jistou míru tělesné bolesti. Kritika, které byl trestní systém v první polovině 19. století často podrobován (vězení

není dostatečným trestem: vězňové mají menší hlad, je jim méně zima a jsou celkově méně omezeni než většina chudáků či dokonce dělníků), naznačuje postulát, který nebyl nikdy otevřeně zamítnut: je spravedlivé, když odsouzený trpí fyzicky více než jiní lidé. Trest se jen obtížně odděluje od svého doplňku fyzické bolesti. Čím by bylo netělesné trestání?

V moderních mechanismech trestního práva tedy i nadále zůstává „útrpný“ moment – pozůstatek, který není zcela zvládnutý, který je však čím dál tím více zastírán trestáním netělesným.

\*

Oslabování přisnosti trestů v průběhu posledních staletí je jev, který není historikům práva neznámý. Po dlouhou dobu se však tento globální proces pokládal za jev kvantitativní: méně krutosti, méně utrpení, více vlídnosti, více respektu, více „humanity“. Tyto přeměny jsou ve skutečnosti spjaty s přesunem v samotném předmětu operace trestání. Jde o zmenšení intenzity? Možná. V každém případě jde o změnu cíle.

Není-li už tělo tím, k čemu je trestání ve svých nejpřísnějších formách zaměřeno, na co se tedy klade důraz? Odpověď teoretiků – těch, kteří otevřeli okolo roku 1760 novou periodu, jež dosud nebyla uzavřena – je jednoduchá, téměř evidentní. Zdá se být obsažena v samotné otázce. Neboť není-li to již tělo, je to duše. Po pokání, které se vyzuřilo na těle, musí nastoupit trest, jenž působí v hloubce: na srdce, na myšlení, na vůli, na hnutí mysli. Tento princip zformuloval jednou provždy Mably: „Trest, mohu-li to tak říci, by měl zasáhnout spíš duši než tělo.“<sup>17)</sup>

17) G. de Mably, *De la législation, Oeuvres complètes*, 1789, díl IX, s. 326.

To je důležitý moment. Dávni průvodci okázalého svátku trestání, tělo a krev, odcházejí. Na scénu vstupuje nová postava v masce. Končí jedna tragédie; začíná komedie se siluetami stínů, s hlasy bez tváře, s nehmatatelnými entitami. Aparát trestní justice musí nyní postihovat tuto netělesnou skutečnost.

Není to pouhé teoretické tvrzení, které trestní praxe popírá? To by byl unáhlený soud. Je pravda, že trestat dnes neznamená prostou nápravu duše; avšak Mablyho princip nezůstal jen zbožným přáním. Jeho účinky lze sledovat v celé moderní trestní praxi.

V první řadě je zjevná záměna předmětů. Tím nechci říci, že se znenadání začaly trestat jiné zločiny. Je nepochybné, že definice trestných činů, hierarchie jejich závažnosti, rozpětí shovívavosti, to, co bylo tolerováno, a to, co bylo zákonem dovoleno – toto vše se během dvou set let do značné míry změnilo; mnoho zločinů přestalo být zločiny, neboť byly svázány s jistým působením náboženské autority nebo s určitým druhem ekonomické aktivity; rouhání ztratilo status zločinu, pašeráctví a krádeže služebnictva svou závažnost. Avšak tyto přesuny nejsou patrně tím nedůležitějším faktem: dělení na povolené a zakázané si udržovalo po staletí určitou neměnnost. Hluboce se naopak proměnil „zločin“ jako předmět, proti němuž míří trestní praxe: změnila se spíše kvalita, povaha a podstata toho, z čeho sestává substance trestného činu, než jeho formální definice. Pod relativní stabilitou zákona se skrývalo množství subtilních a rychlých proměn. Jako zločiny a přestupky se sice vždy soudí to, co jako předmět práva definuje trestní zákoník, avšak současně s tím se soudí i vášně, pudy, anomálie, tělesné vady, nepřizpůsobivosti, vlivy prostředí či dědičnosti; trestají se násilné činy, ale, napříč jimi, i sama agresivita; znásilnění, avšak současně i perverze; vraždy, které jsou však rovněž pudovými hnutími či vášněmi. Můžete namítnout, že toto vše ve skutečnosti souzeno ne-

ní, a pokud se o tom mluví, pak kvůli tomu, aby se vysvětlily souzené skutky, a proto, aby se určilo, do jaké míry byla při zločinu účastna vůle subjektu. To je nedostačující odpověď. Neboť ve skutečnosti jsou souzeny a trestány ony stíny v pozadí samotného případu. Jsou souzeny oklikou skrze „polehčující okolnosti“, které vnášejí do rozsudku nejen ohled k „okolnostem“ činu, nýbrž i něco docela jiného, co není právně kodifikováno: poznatky o zločinci, jak ho jiní hodnotí, to, co je o něm známo ze vztahů mezi ním, jeho minulostí a jeho zločinem, to, co od něho lze očekávat v budoucnosti. Také jsou souzeny díky vzájemné souhře všech těch pojmů, které cirkulovaly mezi medicínou a soudnictvím od 19. století („zrůdy“ Georgetovy doby, „psychické anomálie“, jež uvedl do oběhu Chaumié, „perverzní“ a „nepřizpůsobiví“ podle dnešních odborníků) a které se, pod záminkou vysvětlení činu, stávají způsobem kvalifikování jedince. Jsou trestány tresty stanovenými tak, aby jejich funkcí bylo učinit delikventa „nejen toužícím, ale také schopným žít při respektování zákona a zaopatřovat si své potřeby“; jsou trestány vnitřní ekonomii trestu, který se, má-li potrestat daný zločin, může změnit (zkrátit nebo, v případě potřeby, prodloužit) podle toho, jak se mění chování odsouzeného; a jsou také trestány souborem oněch „bezpečnostních opatření“, která trest doprovázejí (zákaz pobytu, dohled na svobodě, trestní dozor, povinná léčba), která nesměřují k potrestání přestupku, nýbrž ke kontrole jedince, k neutralizaci jeho nebezpečného stavu, ke změně jeho zločinných dispozic a k neustálému působení na něj, i když již bylo změny dosaženo. Duše zločince se u soudu nepřipomíná jenom proto, aby byl vysvětlen jeho zločin nebo jako faktor právního vykazování odpovědnosti; je-li duše postavena před tribunál s takovým důrazem, s takovou starostí o porozumění a s tak důkladnou aplikací „vědeckosti“, je to právě proto, aby byla souzena současně se zločinem a aby byla brá-

na v potaz při trestání. V celém trestním rituálu od vyšetřování po rozsudek a poslední následky trestu byla tato oblast proniknuta objekty, jež zdvojovaly, ale rovněž disociovaly právně definované a kódované objekty. Psychiatrická expertiza, ale obecnějším způsobem i kriminální antropologie a neustále se opakující diskurz kriminologie zde našly jednu ze svých přesných funkcí: okázalým vpisováním trestných činů do pole objektů způsobilých pro vědecké poznávání poskytly mechanismům zákonného trestání podněty, aby se zabývaly nikoli již pouhými trestnými činy, nýbrž jednotlivci; nikoli již jen tím, co spáchali, nýbrž i tím, čím jsou, budou nebo by mohli být. Doplněk, jímž je duše a který si justice takto přisvojila, je jen zdánlivě vysvětlující či omezující; ve skutečnosti má povahu přídatku. Během 150 či 200 let, kdy Evropa zavedla tyto nové systémy trestání, začínají soudci postupně (avšak tento vývoj se vrací hluboko do minulosti) soudit něco jiného než zločiny: soudí „duše“ zločinců.

A tak začínají dělat něco jiného než soudit. Anebo, aby-  
chom byli přesnější, do samého nitra soudní modalit souze-  
ní pronikají postupně jiné typy hodnocení, jež zásadním způ-  
sobem modifikují pravidla soudu. Od doby, kdy středověk  
obtěžně a zdoluhavě zkonstruoval postup vyšetřování, bylo  
cílem souzení zjistit pravdu zločinu, to jest určit pachatele  
a užít proti němu zákonné sankce. Poznání zločinu, poznání  
toho, kdo je za něj odpovědný, a poznání zákona jsou tři pod-  
mínky, jež umožňovaly opírat soud o pravdu. Nyní je však  
v procesu právního souzení vepsána zcela jiná otázka po  
pravdě. Již nejen: „Byl prokázán čin a je tento čin trestný?“  
Ale také: „Čím je tento čin, čím je toto násilí či tato vražda?  
Do jaké roviny či do jakého pole skutečnosti patří? Je to  
fantazma, psychotická reakce, delirantní epizoda, perverze?“  
Nejen: „Kdo je pachatelem?“ Ale: „Jaký byl kauzální proces,  
který onen čin způsobil? Kde má svůj původ v samotném pa-  
chatelem? Je jím instinkt, nevědomí, prostředí, dědičnost?“ Ne-

jen: „Jaký zákon trestá toto porušení?“ Ale: „Jaké měřítko po-  
užít, aby bylo co nejpřiměřenější? Jak předpovědět vývoj  
subjektu? Jaký způsob nápravy bude nejjistější?“ Celou  
strukturou trestního soudnictví teď prorůstá soubor hodno-  
tících, diagnostických, prognostických a normativních sou-  
dů, týkajících se kriminálního jedince. Do pravdy, kterou vy-  
žadoval soudní mechanismus, pronikla pravda jiná: pravda,  
která se splétá s tou první a proměňuje stvrzení viny v po-  
divný vědecko-právní komplex. Jedním z významných fak-  
tů je způsob, jakým se v trestní praxi rozvíjela otázka šílen-  
ství. Podle Zákoníku z roku 1810 se kladla pouze ve smyslu  
článku 64. Nuže tento článek stanoví, že nachází-li se pachatel  
v okamžiku činu ve stavu pomatení, nejedná se ani o zlo-  
čin, ani o přestupek. Možnost označit něco jako šílenství by-  
la tedy zcela oddělena od klasifikace nějakého činu jako  
zločinu: tím, že byl pachatel blázen, nebyla pozměněna ani  
závažnost jeho činu, ani nebyl zmírněn jeho trest; zmizel sám  
zločin. Neboť nebylo možné prohlásit někoho vinným a šíle-  
ným zároveň; byla-li stanovena diagnóza šílenství, nemohla  
již být zahrnuta do souzení; přerušila proces a zbavila sprá-  
vedlnost moci nad pachatelem činu. Nejen vyšetřování zlo-  
čince podezřelého z šílenství, nýbrž i samy důsledky tohoto  
vyšetřování musely být postaveny vně, před rozsudek.  
Avšak velmi brzy začaly tribunály 19. století vykládat článek  
64 jinak. Navzdory několika rozhodnutím Kasačního soudu,  
odvolávajícím se na to, že stav pomatenosti nemůže mít za  
následek zmírnění trestu, či dokonce osvobození, nýbrž jen  
zastavení trestního řízení, kladly tribunály otázku šílenství  
ve verdiktech samých. Připouštěly, že někdo může být vinen  
a zároveň šílený; vinen tím méně, čím více byl šílený; zajisté  
vinen, avšak vhodný spíše k internaci a k léčení než k potres-  
tání; nebezpečně vinen, protože zjevně nemocný atd. Z hle-  
diska trestního zákoníku to byly samé právní absurdity.  
Avšak právě zde leží počáteční bod vývoje, který proběhl

v soudnictví a v samotném zákonodárství během následujících 150 let: už reforma z roku 1832, jež zavedla polehčující okolnosti, dovolovala zmírňovat rozsudek podle předpokládaného stupně rozvoje choroby či podle formy částečné pomatenosti. A praxe psychiatrické expertizy, obvyklá u zasedání porotního soudu a rozšířená někdy na soudy trestní, působí, že rozsudek, i když je vždy formulován v termínech legální sankce, zahrnuje více či méně skrytě posouzení normalnosti souzeného, zjištění příčin, posouzení případných proměn, anticipace budoucnosti delikventů. Nebylo by pravdivé říci o všech těchto operacích, že připravují pevně založený vnějšek souzení; integrují se přímo do procesu formování rozsudku. Namísto toho, aby šílenství v původním smyslu článku 64 zločin vymazalo, nese v sobě nyní každý zločin a v krajním případě každý přestupek hypotézu šílenství či v každém případě úchytky jako oprávněné podezření, ale také jako právo, jehož se lze dožadovat. A rozsudek, který odsuzuje anebo zprošťuje obžaloby, není prostým posouzením viny, právním rozhodnutím, které trestá; nese s sebou posouzení normalnosti a předpis techniky možné normalizace. Dnešní soudce – soudní úředník nebo člen poroty – se vskutku nezabývá pouze „souzením“.

A není již při souzení sám. Průběh soudní procedury jakož i výkon trestu provází celá řada přidružených instancí. Okolo hlavního soudu se rozmnožily menší soudy a paralelní soudci: psychiatři či nebo psychologičtí odborníci, soudní úředníci pro ukládání trestů, vychovatelé, pracovníci vězeňské správy – ti všichni rozměňují soudní moc trestat; tvrdí se, že žádný z nich nemá reálnou účast na právu soudit; že jedni, po vynesení rozsudku, mají právo pouze vykonávat trest, jak jej stanovil tribunál, a zejména že druzí – odborníci – nezasahují před vynesením rozsudku proto, aby soudili, nýbrž aby objasnili rozhodnutí soudců. Jakmile však nejsou tresty a zajišťující opatření, jež definuje tribunál, přesně určeny a jakmile mohou

být v průběhu celého postupu modifikovány, tedy jakmile jiní než jen soudci soudící trestný čin mohou zasahovat do rozhodování o tom, zda si odsouzený „zaslouží“ být trestán částečně na svobodě nebo být odsouzen k podmíněnému trestu, zda mohou ukončit jeho trestní dozor, pak jsou mechanismy legálního trestání v jejich rukou a na nich je posuzování: i oni jsou tedy soudci, jakkoli přidruženými. Celý tento aparát, který se rozvinul během let kolem výkonu trestů a jejich způsobování jednotlivcům, zpomaluje řízení vedoucí k soudnímu rozhodnutí a prodlužuje je dokonce až za rozsudek. Pokud jde o psychiatrické odborníky, ti se ovšem mohou zdržet souzení. Všimněme si tří otázek, na něž jsou podle oběžníku z roku 1958 nuceni odpovědět: Představuje obviněný nějaké nebezpečí? Je způsobilý k potrestání? Je vyléčitelný anebo schopen znovu se přizpůsobit? Tyto otázky nejsou v žádném vztahu k článku 64, ani k případné pomatenosti obviněného v okamžiku činu. Nejsou to otázky týkající se „odpovědnosti“. Týkají se pouze organizace trestu, jeho nezbytnosti, jeho užitečnosti, jeho případné účinnosti; dovolují určit, vyjadřující se téměř jasnou řečí, zda by byl útulek vhodnější než vězení, zda by doba uvěznění měla být delší či kratší, zda je třeba lékařského ošetření nebo bezpečnostních opatření. Jaká je tedy role psychiatra v trestních záležitostech? Není to odborník na lidskou odpovědnost, nýbrž poradce v otázkách trestání; psychiatr má říci, je-li subjekt „nebezpečný“, jakým způsobem se před ním bránit, jak zasáhnout, aby došlo k jeho nápravě, jestli je vhodnější pokusit se jej stíhat, či spíše léčit. Na samém počátku své historie měla psychiatrická expertiza formulovat „pravdivá“ tvrzení o podílu, jaký měla svoboda pachatele na činu, který spáchal; nyní navrhuje předpisy týkající se toho, co bychom mohli nazvat jeho „lékařsko-soudním zpracováním“.

Shrňme tedy: od chvíle, kdy působí nový trestní systém – jak je definován velkými zákoníky 18. a 19. století –

▷  
07  
C74

objevuje se zde globální proces, který vede soudce k tomu, aby posuzovali ještě něco jiného než zločin; jejich rozsudky se přestaly týkat souzení; a moc soudit byla z části převedena na jiné instance, než byli soudci trestních soudů. Do trestního řádu jako celku vstoupily mimosoudní momenty i osoby. Lze namítnout, že na tom není nic mimořádného, neboť je osudem práva absorbovat postupně prvky, jež jsou mu cizí. Avšak jedna věc je v moderní trestní justici jedinečná: nepřijímá tolik extrajuristických prvků proto, aby je mohla právně klasifikovat a postupně je integrovat do trestní moci ve striktním smyslu, nýbrž – právě naopak – aby mohly fungovat v rámci trestního řízení jako prvky, jež nejsou právní povahy; aby toto řízení přestalo být jasně a jedinečně legálním trestáním; proto, aby zbavila soudce viny za to, že je jasně a jedinečně tím, kdo trestá: „Zajisté vynášíme rozsudek, avšak ten má být spíše pojmenováním zločinu, a jak je jisté patrné, pro nás je jen způsobem, jak nakládat se zločincem; trestáme, ale to je jen způsob, jak vyjádřit, že chceme dosáhnout nápravy.“ Dnešní trestní právo pracuje a ospravedlňuje se pouze nepřetržitým odkazováním k něčemu jinému, než je ono samo, neustálým prepisováním se do systémů, které nejsou právní povahy. Je odsouzeno k této requalifikaci vědění.

Pod vzrůstající mírností trestů můžeme tedy sledovat přesouvání bodů jejich aplikace; a napříč tímto přesouváním se ukazuje celé pole dnešních objektů, celý nový režim pravdy a záplava rolí dosud neznámých při výkonu trestního práva. Vědění, techniky, „vědecké“ diskurzy se formují a proplétají s praxí trestající moci.

Cílem této knihy je podat korelativní historii moderní duše a nové schopnosti soudit; genealogii současného vědecko-soudního komplexu, o který se trestající moc opírá, přijímá svá ospravedlnění a svá pravidla, rozvíjí své důsledky a jímž maskuje svou přemrštěnou jedinečnost.

Z jaké pozice však můžeme sledovat tuto historii trestání moderní duše? Budeme-li se držet vývoje legislativy či trestních procedur, může se stát, že se změna v kolektivní senzibilitě, humanistický pokrok nebo rozvoj věd o člověku projeví jako masivní, vnější, inertní a prvotní fakt. Budeme-li, jako to učinil Durkheim,<sup>18)</sup> studovat pouze obecné sociální formy, může se stát, že procesy individualizace, jež jsou spíše důsledky nových taktik moci a mezi nimi zejména nových trestních mechanismů, budeme pokládat za principy zmírnění trestání. Naše zkoumání se však bude řídit čtyřmi obecnými pravidly:

1. Nesoustředit se při studiu trestních mechanismů jen na jejich „represivní“ efekty, pouze na jejich „sankční“ momenty, nýbrž umístit je v celé řadě pozitivních efektů, jež v sobě mohou zahrnovat, i když jsou tyto efekty na první pohled okrajové. A tedy chápat trestání jako komplexní sociální funkci.

2. Analyzovat metody trestání nikoli jako prosté důsledky právních předpisů nebo jako ukazatele sociálních struktur, nýbrž jako techniky, jejichž specifičnost vychází z obecnějšího pole jiných procedur moci. Přijmout pro trestání hledisko politické taktiky.

3. Nezabývat se historií trestního práva a historií věd o člověku tak, jako by tvořily dvě oddělené řady, jejichž překřížení by znamenalo pro jednu či pro druhou, případně pro obě, jak by si mnozí přáli, rušivý nebo užitečný důsledek, zkoumat, není-li tu společná matrice a nevyvozuji-li se obě z jednoho procesu „epistemologicko-juristické“ formace; stanovit zkrátka technologii moci jako princip humanizace trestání i poznávání člověka.

18) E. Durkheim, „Deux lois de l'évolution pénale“, *Année sociologique* IV, 1899–1900.

4. Sledovat, zda tento vstup duše na scénu trestního práva a spolu s tím i zasazení všeho toho „vědeckého“ poznání do soudní praxe není důsledkem určité transformace způsobu, jímž je tělo samo podřizováno mocenským vztahům.

Pokusit se tedy, řečeno souhrnně, studovat proměnu metod trestání na základě politické technologie těla, v níž by bylo možné číst společnou historii vztahů moci a vztahů předmětů. Tak aby analýzou mírnosti trestání jako techniky moci bylo možné zároveň porozumět tomu, jak člověk, duše, normální nebo nenormální individuum započali zdvojovat zločin jako objekty trestní intervence; a jakým způsobem se mohl ze specifického způsobu subjektivace zrodit člověk jako objekt vědění, diskurzu s „vědeckým“ statutem.

Nečiním si nicméně nárok být první, kdo vedl svou práci tímto směrem.<sup>19)</sup>

\*

Můžeme převzít několik základních bodů z významného díla Rusche a Kirchheimera.<sup>20)</sup> Nejprve je třeba zbavit se iluze, že trestání je především (ne-li výlučně) způsobem stíhání přestupků a že jako takové, v souladu se sociálními formami, politickými systémy či přesvědčením, může být přísné nebo shovívavé, směřující k pokání nebo k dosažení nápravy, užívané ke stíhání jednotlivců nebo ke stanovení kolektivní odpovědnosti. Spíše jde o to analyzovat „konkrétní trestní systémy“, studovat je jako sociální fenomény, které

19) Nedokážu v žádném případě vyjádřit přesnou míru odkazů a citací, za něž vděčí tato kniha G. Deleuzovi a dílu, které vykonal společně s F. Guattarim (*L'anti-Cedipe*, 1972). Měl bych rovněž citovat nemálo stránek z *Psychanalyse* R. Castela a říci, jak moc se cítím vděčný P. Norovi.

20) G. Rusche a O. Kirchheimer, *Punishment and Social Structures*, 1939.

nemůže vysvětlit ani pouhá konstrukce justice dané společností, ani její fundamentální morální rozhodnutí; zasadit je nazpět do pole jejich fungování, kde sankce zločinů není jediným elementem; ukázat, že měřítky trestání nejsou jen „negativní“ mechanismy, které umožňují stíhat, zabraňovat, vylučovat, potlačovat, nýbrž že jsou svázány s celou řadou pozitivních a užitečných efektů, jež mají za úkol podporovat (a v tomto smyslu lze říci, že jsou-li legální tresty prováděny proto, aby byly sankcemi za spáchané přestupky, pak definice přestupků a jejich trestního stíhání jsou naopak vytvořeny pro udržení trestních mechanismů a jejich fungování). V tomto smyslu uvedli Rusche a Kirchheimer do vzájemného vztahu rozdílné režimy trestání se systémy produkce, v nichž působí: tak v otrokářské ekonomii zaujímají trestní mechanismy roli poskytování doplňkové pracovní síly – a vytváření masy „civilních“ otroků vedle těch, které zajišťovaly války či obchod; za feudalismu, v epoše, kdy jsou peníze a produkce ještě málo vyvinuty, jsme svědky náhlého rozmnožení tělesných trestů – tělo, jež je ve většině případů tím jediným dostupným majetkem; polepšovna – Obecní špitál, Spinhuis nebo Rasphuis –, nucené práce, trestní manuškatura se objevily s rozvojem tržní ekonomiky. Avšak průmyslový systém vyžadující svobodný trh s pracovní silou zmenšil v 19. století míru nucené práce v trestních mechanismech a nahradil ji uvězněním s cílem napravit. Ovšem k této striktní korelaci lze nepochybně mnohé poznamenat.

V každém případě je však možné držet se obecného tématu, že v našich společnostech je vždy třeba trestní systémy situovat do určité „politické ekonomie“ těla: dokonce i když se neuchylují k násilným či krvavým trestům, dokonce i když užívají „mírné“ metody, jež jen uzavírají nebo napravují, jde vždy právě o tělo – tělo a jeho síly, jejich užitečnost a jejich poslůžnost, jejich rozdělení a jejich podřizení. Je zajisté legitim-